

SIGMUND FREUD

ΤΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ ΤΩΝ ΝΕΥΡΩΤΙΚΩΝ¹

Η αποκόλληση του ατόμου, καθώς αυτό μεγαλώνει, από την εξουσία των γονέων του συνιστά ένα από τα πιό αναγκαία αλλά και τα πιό επίπονα έγχειρήματα της ανάπτυξης. Η πραγμάτωση της αποκόλλησης αυτής είναι απολύτως αναγκαία, και μπορούμε να υποθέσουμε πως κάθε άνθρωπος ο οποίος ανεπτύχθη φυσιολογικά την έχει επιτύχει σε έναν ώρισμένο βαθμό. Πράγματι, η πρόοδος της κοινωνίας στηρίζεται γενικῶ τῷ τρόπῳ σὲ αὐτὴν τὴν σχέση ἀντίθεσης μεταξύ τῶν δύο γενεῶν. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, υφίσταται μία τάξη νευρωτικῶν ἐκ τῆς καταστάσεως τῶν ὁποίων καθίσταται ἐμφανὲς ὅτι στὸ ἔργο αὐτὸ ἔχουν ἀποτύχει.

Γιὰ τὸ μικρὸ παιδὶ οἱ γονεῖς ἀποτελοῦν κατ' ἀρχὰς τὴν μοναδικὴ ἐξουσία καὶ τὴν πηγὴ κάθε πίστεως. Τὸ νὰ γίνῃ ὅμοιο μὲ αὐτοὺς, μὲ τὸν γονέα δηλαδὴ τοῦ ἰδίου φύλου, νὰ γίνῃ μεγάλο ὅπως ὁ πατέρας καὶ ἡ μητέρα, εἶναι στὴν παιδικὴ αὐτὴ ἡλικία ἡ πιὸ ἔντονη ἐπιθυμία, ἡ ὁποία ἔχει τὶς μεγαλύτερες συνέπειες. Ὡστόσο, μὲ τὴν πρόοδο τῆς νοητικῆς ἀνάπτυξης, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποφευχθεῖ τὸ γεγονός ὅτι τὸ παιδὶ μαθαίνει σταδιακὰ νὰ γνωρίζει τὶς κατηγορίες στὶς ὁποῖες ἀνήκουν οἱ γονεῖς του. Μαθαίνει νὰ γνωρίζει καὶ ἄλλους γονεῖς, τοὺς συγκρίνει μὲ τοὺς δικούς του καὶ κατακτᾷ ἔτσι τὸ δικαίωμα νὰ ἀμφιβάλλῃ γιὰ τὸν μὴ συγκρίσιμο καὶ μοναδικὸ χαρακτῆρα τὸν ὁποῖον τοὺς εἶχε προσδώσει [στὸ παρελθόν]. Μικρὰ γεγονότα στὴν ζωὴ τοῦ παιδιοῦ, τὰ ὁποῖα τοῦ προκαλοῦν μία διάθεση ἔλλειψης ἰκανοποίησης, τοῦ δίνουν τὴν ἀφορμὴ νὰ ἀρχίσει νὰ ἀσκεῖ κριτικὴ στοὺς γονεῖς του καὶ νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν ἤδη κεκτημένη γνώση —ὅτι δηλαδὴ οἱ ἄλλοι γονεῖς εἶναι ἀπὸ μερικὲς ἀπόψεις προτιμώτεροι— κατὰ τὴν διαμόρφωση τῆς στάσης του ἐναντίον τοὺς γονεῖς του. Ἀπὸ τὴν ψυχολογία τῶν νευρώσεων γνωρίζουμε πὼς ἐν προκειμένῳ συνεπιδροῦν, μεταξύ ἄλλων, οἱ πιὸ ἔντονοι ὡσεὶ σεξουαλικῆς ἀντιπαλότητος. Τὸ ἀντικείμενό τους εἶναι προφανῶς ἡ αἴσθησις τοῦ παραγκωνισμοῦ. Εἶναι πολὺ συχνὲς οἱ περιπτώσεις κατὰ τὶς ὁποῖες τὸ παιδὶ παραγκωνίζεται —ἢ τουλάχιστον αἰσθάνεται πὼς παραγκωνίζεται— καὶ πιστεύει πὼς δὲν λαμβάνει ὀλόκληρη τὴν ἀγάπη τῶν γονέων του, κυρίως ὅμως λυπᾶται ἰδιαίτερα διότι

¹. [«Der Familienroman der Neurotiker». Ἐδημοσιεύθη στὸ Otto Rank, *Der Mythos von der Geburt des Helden. Versuch einer psychologischen Mythendeutung*, (Ὁ μῦθος περὶ τῆς γενέσεως τοῦ ἥρωα. Ἡ ἀπόπειρα μιᾶς ψυχολογικῆς ἐρμηνείας τῶν μύθων), Deuticke, Λειψία καὶ Βιέννη 1909, σσ. 64-68].

πρέπει να τους μοιρασθεῖ με τὰ ἀδέρφια του. Ἡ αἴσθηση ὅτι δὲν ὑπάρχει πλήρης ἀνταπόκριση στὶς δικές του προτιμήσεις φέρνει τελικὰ στὴν ἐπιφάνεια ἐκείνη τὴν ἰδέα — ἡ ὁποία συχνὰ ἐπανερχεται στὴν μνήμη συνειδητὰ καὶ προέρχεται ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς παιδικῆς ἡλικίας— πὼς εἶναι νόθο ἢ υἱοθετημένο παιδί. Πολλοὶ ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι δὲν ἔγιναν νευρωτικοὶ ἐνθουμοῦνται πολὺ συχνὰ ἀνάλογες περιστάσεις — συνήθως ὑπὸ τὴν ἐπίδραση διαφόρων [λογοτεχνικῶν] ἀναγνωσμάτων— κατὰ τὶς ὁποῖες ἐξέλαβαν τὴν ἐχθρική συμπεριφορὰ τῶν γονέων τους καὶ ἀνταπέδωσαν κατὰ αὐτὸν τὸν τρόπο. Ὡστόσο, ἐπ’ αὐτοῦ διαφαίνεται ἤδη ἡ ἐπίδραση τοῦ φύλου, καθὼς τὸ ἀγόρι ἐκδηλώνει τὴν τάση πρὸς τὸν σχηματισμὸ ἐχθρικῶν ὤσεων ἐνάντια στὸν πατέρα του πολὺ περισσότερο ἀπ’ ὅ,τι ἐνάντια στὴν μητέρα του καὶ [ἐκδηλώνει καὶ] μία πολὺ πιὸ ἔντονη τάση νὰ ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ ἐκείνον παρὰ ἀπὸ αὐτήν. Ἡ φαντασιωτικὴ δραστηριότητα τῶν κοριτσιῶν ἀποδεικνύεται ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖο πολὺ πιὸ ἀδύναμη. Στὶς ψυχικὲς αὐτὲς ὤσεις τῆς παιδικῆς ἡλικίας, οἱ ὁποῖες ἐπανερχοῦνται στὴν μνήμη μετὰ τρόπο συνειδητό, ἐντοπίζουμε τὸν παράγοντα ὁ ὁποῖος καθιστᾷ ἐφικτὴ τὴν ἐρμηνεία τοῦ μύθου.

Σπανίως ἐπανερχόμενη συνειδητὰ στὴν μνήμη, σχεδὸν ὅμως πάντοτε ἱκανὴ νὰ ἀναδειχθεῖ ἀπὸ τὴν ψυχανάλυση, εἶναι ἡ ἐπόμενη ἐξελικτικὴ βαθμίδα αὐτῆς τῆς ἀρχικῆς ἀποξένωσης ἀπὸ τοὺς γονεῖς, τὴν ὁποία θὰ μπορούσαμε νὰ ἀποδώσουμε μετὰ τὸν τίτλο *οἰκογενειακὰ μυθιστορήματα τῶν νευρωτικῶν*. Αὐτὸ τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ πράγματι τὴν οὐσία τῆς νεύρωσης, καθὼς καὶ [τὴν οὐσία] κάθε ὑψηλῆς χαρακτηριστικότητας, εἶναι μία ἐντελῶς ἰδιαιτέρη δραστηριότητα τῆς φαντασίωσης, ἡ ὁποία ἐκδηλώνεται ἀρχικῶς στὰ παιδικὰ παιγνίδια, ὥστε νὰ καταστεῖ στὴν συνέχεια — ἀρχίζοντας περίπου κατὰ τὴν προεφηβικὴ ἡλικία— κυρίαρχος τοῦ θέματος τῶν οἰκογενειακῶν σχέσεων. Ἐνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα αὐτῆς τῆς ἰδιαιτέρας φαντασιωτικῆς δραστηριότητας εἶναι ἡ γνωστὴ *ἡμερήσια ὄνειροπόληση*,² ἡ ὁποία ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται καὶ πολὺ πέρα ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς ἐφηβείας. Μία ἀκριβῆς παρατήρηση αὐτῶν τῶν ἡμερησίων ὁνείρων μᾶς ἀποκαλύπτει πὼς χρησιμεύουν ὡς πρὸς τὴν ἐκπλήρωση ἐπιθυμιῶν, ὡς πρὸς τὴν βελτίωση τῆς ζωῆς, καὶ πὼς ἔχουν πρὸ πάντων δύο στόχους, ἕναν ἐρωτικὸ καὶ ἕναν φιλόδοξο (πίσω ἀπὸ αὐτὸν ὅμως τὸν τελευταῖο κρύβεται τὶς περισσότερες φορὲς ὁ ἐρωτικὸς). Στὴν ἐν λόγω ἐπομένως περίοδο ἡ φαντασίωση τοῦ παιδιοῦ ἐπιδίδεται στὸ ἔργο τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τοὺς γονεῖς οἱ ὁποῖοι δὲν τυγχάνουν πιὰ μεγάλης ἐκτίμησης καὶ τῆς ὑποκατάστασής τους μετὰ ἄλλους, κατὰ κανόνα ἀνώτερης κοινωνικῆς βαθμίδας. Ἐν προκειμένῳ γίνεται καὶ ἐκμετάλλευση τῆς τυχαίας σύμπτωσης μετὰ πραγματικὰ βιώματα (στὴν ἐξοχὴ ἢ συνάντηση μετὰ ἕνα πυργοδεσπότη ἢ μετὰ κάποιον γαιοκτήμονα, στὴν πόλη μετὰ ἕνα εὐγενῆ). Τέτοια τυχαῖα βιώματα ἐγείρουν τὸν φθόνον τοῦ παιδιοῦ, ὁ ὁποῖος βρῖσκει τὴν ἔκφρασή του σὲ μία φαντασίωση, κατὰ τὴν ὁποία οἱ δύο γονεῖς ὑποκαθίστανται ἀπὸ κάποιους ἄλλους, πιὸ εὐυπόληπτους. Ἡ τεχνικὴ πραγματοποίηση τέτοιων φαντασιώσεων, οἱ ὁποῖες κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴν εἶναι φυσικὰ συνειδητές, ἐξαρτᾶται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὴν ἐπιδεξιότητα τοῦ παιδι-

². Ὁρα Sigmund Freud, «Hysterische Phantasien und Ihre Beziehung zur Bisexualität», [Οἱ ὑστερικὲς φαντασιώσεις καὶ ἡ σχέση τους πρὸς τὴν ἀμφισεξουαλικότητα], στὸ *Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre*, [Συλλογὴ μικρῶν συγγραμμάτων γιὰ τὴν θεωρίαν τῆς νεύρωσης], β' μέρος, [Deuticke], Λειψία καὶ Βιέννη 1909, [σ. 138-145], ὅπου γίνονται καὶ βιβλιογραφικὲς ἀναφορὲς σχετικὰ μετὰ αὐτὸ τὸ ζήτημα.

οὐ καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ ὑλικὸ τὸ ὁποῖο διαθέτει. Σημαντικὸ εἶναι ἐπίσης καὶ τὸ γεγονὸς ἐὰν ἡ ἐπεξεργασία τῶν φαντασιώσεων ἔχει συντελεσθεῖ μὲ μικρὴ ἢ μὲ μεγάλη, κοπιώδη προσπάθεια προσέγγισης τῆς ἀληθοφάνειας. Στὸ στάδιο αὐτὸ φτάνει τὸ παιδί σὲ μία χρονικὴ στιγμή ὅπου δὲν ἔχει ἀκόμη γνώση τῶν σεξουαλικῶν συνθηκῶν οἱ ὁποῖες εἶναι ὑπεύθυνες γιὰ τὴν προέλευση τῶν ἀνθρώπων.

Ὅταν τελικὰ τὸ παιδί ἀποκτήσει καὶ γνώση ἐκείνου τὸ ὁποῖο διαφοροποιεῖ τὸν πατέρα ἀπὸ τὴν μητέρα στὶς σεξουαλικὲς σχέσεις τότε ἀντιλαμβάνεται πῶς *pater semper incertus est*³ ἐνῶ ἡ μητέρα εἶναι *certissima*,⁴ μὲ ἀποτέλεσμα τὸ οἰκογενειακὸ μυθιστόρημα νὰ δεχθεῖ ἕναν ἰδιόμορφο περιορισμό: ἀρκεῖται δηλαδή στὸ νὰ ἐξυψώνει τὸν πατέρα, δὲν συνεχίζει ὅμως νὰ θέτει ὑπὸ ἀμφισβήτηση τὴν προέλευση ἀπὸ τὴν μητέρα, γεγονὸς τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ πλέον συνθήκη ἀμετάβλητη. Τὸ δεύτερο αὐτὸ (σεξουαλικὸ) στάδιο τοῦ οἰκογενειακοῦ μυθιστορηματος ὑποστηρίζεται ἐπίσης καὶ ἀπὸ ἕνα δεύτερο κίνητρο τὸ ὁποῖο ἀπουσίαζε ἀπὸ τὸ πρῶτο (ἀσεξουαλικὸ) στάδιο. Μὲ τὴν ἐπίγνωση τῶν σεξουαλικῶν διαδικασιῶν δημιουργεῖται δηλαδή στὸ παιδί καὶ ἡ τάση νὰ φαντασιώνεται ἐρωτικὲς καταστάσεις καὶ σχέσεις· ἡ ἐνορμητικὴ δύναμη ἡ ὁποία παρεμβαίνει ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ τέρψη τῆς ἀναγωγῆς τῆς μητέρας, τοῦ ἀντικειμένου τῆς ὕψιστης σεξουαλικῆς περιέργειας, στὸ καθεστῶς τῆς μυστικῆς ἀπιστίας καὶ τῶν κρυφῶν ἐρωτικῶν δεσμῶν. Κατὰ αὐτὸν τὸν τρόπο μεταφέρονται ἐκεῖνες οἱ πρῶτες —οὕτως εἰπεῖν ἀσεξουαλικὲς— φαντασιώσεις στὸ ἐπίπεδο τῆς ἤδη κεκτημένης γνώσης.

Ἐξ ἄλλου, ἐν προκειμένῳ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται καὶ τὸ κίνητρο τῆς ἐκδίχησης καὶ τῶν ἀντιποιόνων, τὸ ὁποῖο προηγουμένως εὐρίσκετο στὴν πρώτη γραμμῆ. Τὶς περισσότερες φορές, τὰ νευρωτικὰ αὐτὰ παιδιὰ εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα τὰ εἶχαν τιμωρήσει οἱ γονεῖς τους, θέλοντας νὰ τὰ ἐξαναγκάσουν νὰ σταματήσουν τὶς κακὲς τους σεξουαλικὲς συνήθειες, καὶ τὰ ὁποῖα τώρα ἐκδικοῦνται τοὺς γονεῖς τους μὲ τέτοιες φαντασιώσεις.

Πρωτίστως τὰ ἀργοπορημένα παιδιὰ ἀπογυμνώνουν κατὰ κύριο λόγο τοὺς προκατόχους τους [τὰ μεγαλύτερα δηλαδή ἀδελφία τους] ἀπὸ κάθε τους προνόμιο μὲ τέτοιου εἶδους μυθοπλασίες (ὅπως ἀκριβῶς καὶ στὶς ἱστορικὲς δολοπλοκίες) καὶ συχνὰ δὲν διστάζουν νὰ ἐπινοήσουν γιὰ τὴν μητέρα τους τόσους ἐρωτικούς δεσμούς ὅσοι εἶναι καὶ οἱ ἀνταγωνιστὲς τους [τὰ ὑπόλοιπα, μεγαλύτερα ἀδελφία τους]. Μία ἐνδιαφέρουσα παραλλαγή αὐτοῦ τοῦ οἰκογενειακοῦ μυθιστορήματος εἶναι ἐκείνη κατὰ τὴν ὁποῖαν ὁ μυθοπλάστης ἤρωας ἐπανέρχεται ὁ ἴδιος στὴν νομιμότητα, ἐξαλείφοντας κατὰ αὐτὸν τὸν τρόπο τὰ ὑπόλοιπα ἀδελφία ὡς παράνομα. Στὴν περίπτωσή αὐτὴν ἕνα ἰδιαίτερο ὄφελος δύναται ἐπίσης νὰ κατευθύνει τὸ οἰκογενειακὸ μυθιστόρημα, τὸ ὁποῖο [οἰκογενειακὸ μυθιστόρημα], μέσῳ τῶν πολλαπλῶν του

³. [«Ὁ πατέρας εἶναι πάντοτε ἀβέβαιος». Φράση τοῦ ρωμαϊκοῦ οἰκογενειακοῦ δικαίου, ἡ ὁποία δηλώνει πῶς κατὰ τὴν γέννηση τοῦ παιδιοῦ δὲν ὑφίσταται κάποιον ἐξωτερικὸ στοιχεῖο, ἀποδεικτικὸ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ σύζυγος εἶναι καὶ ὁ ἀληθινὸς πατέρας του: πάντοτε θὰ ὑπάρχει ἡ ἀμφιβολία ὅτι μπορεῖ νὰ εἶναι κάποιος ἄλλος].

⁴. [«Βεβαιότητα». Ἐδῶ ὁ Φρόυντ χρησιμοποιοῖ τὸν ὑπερθετικὸ βαθμὸ τοῦ ἐπιθέτου «βέβαιη», τὸ ὁποῖο περιλαμβάνεται στὴν ἐπίσης φράση τοῦ ρωμαϊκοῦ οἰκογενειακοῦ δικαίου «*Mater semper certa est*» (Ἡ μητέρα εἶναι πάντοτε βέβαιη). Μὲ τὴν φράση αὐτὴν δηλώνεται πῶς δὲν δύναται νὰ ἀμφισβητηθεῖ ἡ πραγματικὴ μητέρα ἐνὸς παιδιοῦ: εἶναι πάντοτε ἐκείνη ἡ ὁποία τὸ γέννησε].

πλευρῶν καὶ τῶν ποικίλων δυνατοτήτων χρήσης του, ἱκανοποιεῖ ὄλων τῶν εἰδῶν τὶς ἐπιδιώξεις. Οὕτως, παραδείγματος χάριν, ὁ μικρὸς φαντασιωνόμενος ἐξαλείφει μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν τὴν σχέση συγγένειας μὲ κάποια ἀπὸ τὶς ἀδελφές του, ἢ ὁποῖα ἐνδεχομένως τὸν ἔχει ἐλκύσει σεξουαλικά.

Γιὰ κάποιον ὁ ὁποῖος θὰ ἀπεστρέφετο μετὰ βδελυγμίας μία τέτοια διαφθορὰ τῆς ψυχῆς τοῦ παιδιοῦ καὶ θὰ ἤθελε νὰ ἀμφισβητήσῃ ἀκόμη καὶ τὴν δυνατότητα ὑπαρξῆς τέτοιων συνθηκῶν, θὰ τοῦ ἐπισημάνουμε πῶς ὅλες αὐτὲς οἱ κατὰ τὰ φαινόμενα τόσο ἐχθρικές μυθοπλασίες δὲν μαρτυροῦν κατ' οὐσίαν μία τόσο κακὴ πρόθεση ἀλλὰ διαφυλάττουν —ὑπὸ μία ἐλαφρὰ ἀμφίεση— τὴν διατηρημένη πρωταρχικὴ τρυφερότητα τοῦ παιδιοῦ γιὰ τοὺς γονεῖς του. Πρόκειται μόνον γιὰ μία φαινομενικὴ ἀπιστία καὶ ἀχαριστία· διότι ἐὰν ἐξετάσουμε λεπτομερῶς τὴν συχνότερη ἐξ αὐτῶν τῶν μυθιστορηματικῶν φαντασιώσεων, τὴν ὑποκατάσταση δηλαδὴ τῶν δύο γονέων ἢ μονάχα τοῦ πατέρα ἀπὸ ἐπιφανέστερα πρόσωπα, ἀνακαλύπτουμε πῶς αὐτοὶ οἱ καινούργιοι καὶ εὐυπόληπτοι γονεῖς εἶναι προικισμένοι πέρα ὡς πέρα μὲ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ πραγματικὲς ἀναμνήσεις γιὰ τοὺς ἀληθινοὺς καὶ ὑποδεέστερους γονεῖς, οὕτως ὥστε τὸ παιδί κατ' οὐσίαν νὰ μὴν ἐξαλείφει τὸν πατέρα του ἀλλὰ τοῦναντίον νὰ τὸν ἐξυψώνει. Πράγματι, ὅλη αὐτὴ ἡ ἀπόπειρα ὑποκατάστασης τοῦ πραγματικοῦ πατέρα ἀπὸ ἕναν πατέρα πιὸ εὐυπόληπτο ἀποτελεῖ μονάχα τὴν ἔκφραση νοσταλγίας τοῦ παιδιοῦ γιὰ τὴν χαμένη εὐτυχισμένη ἐποχὴ στὴν ὁποῖαν ἐξελάμβανε τὸν πατέρα του ὡς τὸν πιὸ εὐυπόληπτο καὶ τὸν πιὸ ἰσχυρὸ ἄνδρα, τὴν δὲ μητέρα του ὡς τὴν πιὸ ἀγαπημένη καὶ τὴν πιὸ ὁμορφὴ γυναῖκα. Ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν πατέρα ἔτσι ὅπως τὸν ἀναγνωρίζει πιά στὸ παρόν, προκειμένου νὰ ἐπιστρέψῃ σὲ ἐκεῖνον [τὸν πατέρα] στὸν ὁποῖον πίστεψε κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς παιδικῆς του ἡλικίας· ἡ φαντασίωση ἀποτελεῖ κατ' οὐσίαν ἀπλῶς τὴν ἔκφραση λύπης γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐκεῖνη ἡ εὐτυχισμένη ἐποχὴ ἔχει ἤδη παρέλθει. Ἡ ὑπερεκτίμηση τῶν πρώτων χρόνων τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἐπανακτᾶ ἐπομένως πλήρως τὰ προνόμια τῆς ἐντὸς τῶν φαντασιώσεων αὐτῶν. Ἡ μελέτη τῶν ὁνείρων συνεισφέρει σημαντικὰ ὡς πρὸς τὸ θέμα αὐτό. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ ὁνείρου καταδεικνύει δηλαδὴ ὅτι ἀκόμη καὶ στὰ ὄνειρα μεταγενεστέρων ἡλικιῶν, στὰ ὄνειρα μὲ αὐτοκράτορες καὶ αὐτοκράτειρες, αὐτὲς οἱ ἐπιφανεῖς προσωπικότητες σημαίνουν τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα.⁵ Ἡ παιδικὴ ὑπερεκτίμηση τῶν γονέων διατηρεῖται συνεπῶς καὶ στὸ ὄνειρο τοῦ φυσιολογικοῦ ἐνηλίκου.

⁵. [Sigmund Freud], *Die Traumdeutung*, [*Ἡ ἐρμηνεία τῶν ὁνείρων*], β' ἔκδ., [Deuticke, Βιέννη 1909], σ. 200.